

XXI ASR: NIZOMIY VA NAVOIY ADABIY MEROSI

ASHUROVA Gulbahor Nurullaevna

Alisher Navoiy nomidagi

Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

dotsenti, filologiya fanlari doktori,

Fuzuliy nomidagi ilmiy tadqiqot

markazi rahbari. Email: gulbahora777@gmail.com

tel: +998903464717

Annotasiya Maqolada Nizomiy va Navoiy yaratgan “Xamsa” asarlarining mushtarak va farqli jihatlari tahlil qilingan. Asarlarida ilgari surilgan g‘oyalarning mohiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: tilshunoslik, adabiyotshunoslik, tarixchi, epik janr, voqea, syujet.

Emas oson bu maydon ichra kirmoq,

Nizomiy panjasiga panja urmoq.

Alisher Navoiy

Hazrat Nizomiy Ganjaviy Sharq adabiyotida go‘zal asarlar bitib turkiy xalqlar adabiyoti rivojiga buyuk hissa qo‘shdi. Nizomiy dahosi, Nizomiy siymosini biron bir mezon yoki meyor bilan o‘lchab bo‘lmaydi. Nizomiy betakror asarlar yaratishi bilan birga tilshunoslik, adabiyotshunoslik, tarixchi sifatida ham bu sohalar rivojiga “Xamsa” dostonlari ichiga singdirilgan mohiyat va g‘oyalar bilan ulkan hissa qo‘shdi. Uning ko‘p qirrali iste’dod sohibi ekanligiga hech bir kimsa shubha qilmaydi. Men Nizomiyni azim bir dendizga qiyoslayman. Bu dengizda suzish uchun ko‘proq ilm zahmatini chekish lozim.

Ozarbayjon va o‘zbek xalqlari orasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalar uzoq va boy tarixga ega. Bugungi kunda tobora gullab-yashnayotgan Ozarbayjon va o‘zbek adabiy aloqalari taraqqiyotida buyuk ozar shoiri Nizomiy Ganjaviyning merosi muhim o‘rin tutadi.

Ozarbayjonning ulug‘ donishmand shoiri Jamoliddin Abu Muhammad Ilyos bin Zakiy bin Abulmuayyad – Nizomiy Ganjaviy turkiy xalqlar adabiyotida o‘zining tarix, din, falsafa, adabiyot, ma’naviyat va bir qancha ijtimoiy gumanitar ilmlarning donishmand bilimdoni sifatida o‘rganiladi.

Nizomiyning hayot yo‘li va ijodi tarixi ham mutlaqo o‘ziga xos va hayajonli. U 1141-yilda Ganja shahrida dunyoga kelib, ma’lumotlarga ko‘ra, 1209-yilda duyodan o‘tadi. Ammo qisqa davr ichida ijodkor hayotida ko‘p murakkab holatlar, uning

ijodida esa qanchadan-qancha nozik kechinmalar sodir bo‘lgan. Balki shoir asarlariga o‘ziga xos teranlik va chuqur lirizm baxsh etgan omillardan biri ham ana shundadir.

Darhaqiqat, Nizomiyni tayyorlagan muhit - bu XII asrda shakllangan tarixiy sharoit, buyuk madaniy ko‘tarilishdir. Shoir asarlaridagi barcha fazilat va ziddiyatlar ham ana shu murakkab, ayrim sharqshunoslar tili bilan aytganda, Sharqdagi renessans davrining in’ikosidir. Lekin bu fakt shoir shaxsiyatiga xos bo‘lgan boy ijodiy qobiliyat va jasoratni mutlaqo inkor etmaydi. Faqat ana shu ikki omilning uyg‘unligi tufayligina Nizomiy Yaqin va O‘rta Sharqning tafakkur va badiiyat tarixida o‘ziga xos alohida maktab yaratdi, o‘zidan keyingi fors-tojik adabiyotigina emas, balki turkiy xalqlar adabiyotiga misli ko‘rilmagan darajada ta’sir qildi, epik janrda sonsiz xalqlarga ega bo‘ldi.

Umuman, Nizomiy merosining Navoiy ijodiga ta’siri shunday bir kuch bo‘ldiki, bu kuch shoirdagi ijodiy imkoniyatlarni harakatga keltirdi va qalb qa’ridagi yashirinib yotgan ezgu umid, teran fikrlarning monand badiiy pardalarda namoyon bo‘lishga sabab bo‘ldi.

Umuman, Nizomiy ijodining o‘zbek adabiyotiga ko‘rsatgan ijobiy ta’siri nihoyatda barakali va rang-barang.

Bu ta’sir goh erkin tarjima shaklida ko‘rinsa, goh ijodiy ilhomlanish shaklida namoyon bo‘ladi, ba’zan esa bevosita ergashish tusini ham oladi. Lekin ular qanday ko‘rinishda bo‘lmasin, faqat bir narsadan ko‘rsatadi: qadimiy madaniy boylikka ega bo‘lgan Ozarbayjon va o‘zbek xalqlari orasidagi ijodiy hamkorlik uzoq va ibratli tarixga ega bo‘lib, Nizomiy ijodini ana shu aloqalar zanjirining eng muhim va bosh halqasidir.

Nizomiy ijodida insonparvarlik, oliyjanoblik, sof muhabbat, mardlik, jasorat, ma’naviy kamolotga intilish kabi ezgu g‘oyalar yetakchilik qiladi, bilim olish, kasb – hunar egallash, ma’rifatli bo‘lish va ma’rifat ahliga hurmat va ehtirom ko‘rsatishga da’vat etiladi.

Nizomiy nomi va adabiy merosi butun dunyoda ardoqlanadi. 1991-yil Yunesko tomonidan “Nizomiy yili” deb e’lon qilingan, Merkuriy sayyorasidagi kraterlardan biri, MDH davlatlaridagi qator madaniy maskanlar, shahar, qishloq va ko‘chalar uning nomi bilan ataladi.

2021 yilda Nizomiy Ganjaviyning 880 yilligi, hamda Alisher Navoiyning 580 yillik yubileyi xalqaro miqyosda keng nishonlandi. Ozarbayjon prezidenti Ilhom Aliyev tomonidan Ozarbayjonda Nizomiy Ganjaviy yili deb e’lon qilinishi buyuk ijodkorga hurmat va ehtirom ramzidir. Qiyosiy adabiyotshunoslik yo‘nalishida o‘zbek-ozarbayjon adabiy aloqalari haqida gap ketganda, birinchi bo‘lib turkiy tilda “Xamsa” ni yaratgan buyuk so‘z san’atkorini eslaymiz. Alisher Navoiy hayoti va ijodiga e’tibor berish – O‘zbekistonda ham, Ozarbayjonda ham keng

nishonlanmoqda. Nizomiy Ganjaviy va Alisher Navoiy ijodiy merosini o‘rganish O‘zbekiston-Ozarbayjon adabiy va madaniy aloqalarining rivojining yuksak cho‘qqisi hisoblanadi.

Nemis mutafakkiri va shoiri I.Gyote o‘zining sharq poeziyasiga bo‘lgan yuksak ehtiromini shunday ifodalagan edi: “Sharqning yetti yuz yillik she‘riyati vakillaridan faqat yetti kishinigina haqiqiy iste’dod sohibi, buyuk shoirlar deb tan olishgan – vaholanki, ular tomonidan inkor qilingan boshqa she‘riyat vakillarining ko‘pchiligi ham mendan ustun turadi”.

Albatta, ana shu zabardast yetti dahoning biri – she‘riyatining zabardast namoyandalardan biri, ozarbayjon halqining jasoratli farzandi va shoiri Ilyos Yusuf o‘g‘li Nizomiydir. Nizomiy haqli ravishda Sharq va Farb poeziyasining eng ko‘zga ko‘ringan vakillari qatorida turadi. Uning to‘qqiz asr davomida davrning barcha sinovlaridan muvaffaqiyatli o‘tib, bugun ham jahon ijodkorlari ichida buyuk daho deb atashga huquq beradi.

Nizomiyning hayot yo‘li va ijodi tarixi ham mutlaqo o‘ziga xos va hayajonli. U 1141 yilda Ganja shahrida dunyoga kelib, ma‘lumotlarga ko‘ra, 1209 yilda duvodan o‘tadi. Ammo qisqa davr ichida ijodkor hayotida ko‘p murakkab holatlar, uning ijodida esa qanchadan-qancha nozik kechinmalar sodir bo‘lgan. Balki shoir asarlariga o‘ziga xos teranlik va chuqur lirizm baxsh etgan omillardan biri ham ana shundadir.

Darhaqiqat, Nizomiyning tayyorlagan muhit - bu XII asrda shakllangan tarixiy sharoit, buyuk madaniy ko‘tarilishdir. Shoir asarlaridagi barcha fazilat va ziddiyatlar ham ana shu murakkab, ayrim sharqshunoslar tili bilan aytganda, Sharqdagi renessans davrining in’ikosidir. Lekin bu fakt shoir shaxsiyatiga xos bo‘lgan boy ijodiy qobiliyat va jasoratni mutlaqo inkor etmaydi. Faqat ana shu ikki omilning uyg‘unligi tufayligina Nizomiy Yaqin va O‘rta Sharqning tafakkur va badiiyat tarixida o‘ziga xos alohida maktab yaratdi, o‘zidan keyingi fors-tojik adabiyotigina emas, balki turkiy xalqlar adabiyotiga misli ko‘rilmagan darajada ta’sir qildi, epik janrda sonsiz xalqlarga ega bo‘ldi.

Ma‘lumki, Nizomiy Sharq adabiyoti, tarixi va og‘zaki ijodiyotining buyuk bilimdoni edi. U o‘z asarlari uchun asos bo‘lgan voqea, syujetlarning asosiy qismini ana shu bitmas-tuganmas manba’dan oldi. (Shuni etirof etish kerakki, ana shu syujetlarning bir qismi birinchi marta yozma adabiyotga Firdavsiy tomonidan uning mashhur “Shohnoma”si orqali kiritilgan). Ammo Nizomiyning buyuk jasorati shundaki, ana shu syujetlarga u befarq qaramadi, balki ular orasidan o‘z davrining muhim problemalari va o‘z zamondoshlari - ozarbayjon xalqining intilish va umidlarini aks ettirishga imkon beradigan holatlarnigina oldi hamda ularni yetuk badiiylik darajasiga ko‘tardi. Nizomiyning san’atkor sifatida xarakterlaydigan eng muhim xususiyat uning hayotni bevosita kuzatishi, kishilar qalbi va umuman

yaratganni, olam va odamni chuqur, atroflicha anglashi, tushunishidir. Shoir ijodidagi ana shu muhim fazilatga jiddiy e’tibor bergan Gyote o‘zining mashhur “Farb-u Sharq devoni”da Nizomiy dostonlaridagi yuksak ma’naviy tuyg‘ularni harakatga keltiruvchi obrazlar “shoirning tabiat va voqelikni bevosita kuzatishi jarayonida vujudga kelgan” deb yozgan edi. Bu fikrning qanchalik haqligini Nizomiy “Xamsa”siga kirgan har bir dostonning yaratilish tarixi ham tasdiqlaydi.

Shoirning “Xusrav va Shirin” dostonining yaratilish tarixini eslaylik. O‘zining sevimli rafiqasi Ofoq (Darband hokimi cho‘ri sifatida taqdim etgan, ammo Nizomiy u bilan turmush qurgan) vafotidan nihoyatda ta’sirlangan shoir o‘z sevgilisining xotirasini abadiylashtirishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadi. Yaqin va O‘rta Sharqda qadimdan mashhur bo‘lgan va go‘zallik hamda vafodorlik timsoli bo‘lmish Shirinning taqdiri haqidagi afsona shoirning diqqatini o‘ziga tortadi.

Asarning yozilish sababi bayon qilingan kirish qismida, u o‘z sevgilisini eslab, shunday yozadi:

Darin afsona shart asr ashq rondan,
Gulobi talx bar Shirin fishondan.
Ba hukmi onki, on kam zindagoniy
Chu gul barbod shud ro‘zi javoniy...

(Bu afsonadan maqsad – ko‘z yoshi to‘kmoq, va Shirin (ikki ma’noda) ustiga achchiq gulob sochmoq. Chunki, hayotdan erta ko‘z yumgan u go‘zal (Ofoqni nazarda tutmoqda) yoshlik paytida gul kabi hazon bo‘ldi.

Umuman, Nizomiyning hayotiy taassurotlari va chuqur kechinmalari uning jamiyat va turmush borasidagi yuksak orzulari bilan chambarchas bog‘lanib, shoir dostonlarining tub mohiyatini tashkil etadi. Zotan, Nizomiy asarlarining buyuk qudrati va ahamiyati ham ana shunda. Shuning uchun ham uning o‘lmas “Xamsa”siga kirgan bir qator dostonlari ko‘p vaqt o‘tmay, o‘zbek tiliga ham tarjima qilindi. Faqat bugina emas, u o‘z ijodi bilan Sharqda “Xamsa” chilikka asos soldi va hamda turkiy xalqlar adabiyotida o‘nlab badiiy umumlashmalarning yuzaga kelishiga sabab bo‘ldi.

O‘zbek adabiyoti tarixida ham “Xamsa” (Navoiy) kabi monumental asarning vujudga kelishi bevosita Nizomiy dahosining hayotbaxsh ta’sirini natijasidir. Shuning uchun ham Navoiy o‘z dostonlarining kirish qismida, eng avvalo, Nizomiyni o‘zining mo‘tabar ustoz va ilhomchisi sifatida hurmat bilan tilga oladi:

Nizomiyki, nazm ahli ustodidur,
Aning tab’i so‘z jinsi naqqodidur,
Ki bu ganjlardur matoi aning,
Matoi ne kim, ixtiroi aning...

Umuman, Nizomiy merosining Navoiy ijodiga ta’siri shunday bir kuch bo‘ldiki, bu kuch shoirdagi ijodiy imkoniyatlarni harakatga keltirdi va qalb qa’ridagi yashirinib yotgan ezgu umid, teran fikrlarning monand badiiy pardalarda namoyon bo’lishga sabab bo‘ldi.

Umuman, Nizomiy ijodining o‘zbek adabiyotiga ko’rsatgan ijobiy ta’siri nihoyatda barakali va rang-barang.

Bu ta’sir goh erkin tarjima shaklida ko’rinsa, goh ijodiy ilhomlanish shaklida namoyon bo’ladi, ba’zan esa bevosita ergashish tusini ham oladi. Lekin ular qanday ko’rinishda bo’lmasin, faqat bir narsadan ko’rsatadi: qadimiy madaniy boylikka ega bo’lgan Ozarbayjon va o‘zbek xalqlari orasidagi ijodiy hamkorlik uzoq va ibratli tarixga ega bo’lib, Nizomiy ijodini ana shu aloqalar zanjirining eng muhim va bosh halqasidir.

Nizomiy ijodida insonparvarlik, oliyanoblik, sof muhabbat, mardlik, jasorat, ma’naviy kamolotga intilish kabi ezgu g‘oyalar yetakchilik qiladi, bilim olish, kasb – hunar egallash, ma’rifatli bo’lish va ma’rifat ahliga hurmat va ehtirom ko’rsatishga da’vat etiladi.

Nizomiy nomi va adabiy merosi butun dunyoda ardoqlanadi. 1991 yil Yunesko tomonidan “Nizomiy yili” deb e’lon qilingan, Merkuriy sayyorasidagi kraterlardan biri, MDH davlatlaridagi qator madaniy maskanlar, shahar, qishloq va ko’chalar uning nomi bilan ataladi.

1941 yilda Nizomiy tavalludining 800 yilligi munosabati bilan Toshkent davlat pedagogika universitetiga daho shoirning nomi berilgan. 1998 yil universitet qarshisiga Nizomiy Ganjaviy byusti o’rnatildi. Uning ochilishida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov va Ozarbayjon Respublikasi Prezidenti Gaydar Aliev ishtirok etdilar. Nizomiy va Navoiy ijodlarida o’zining eng go‘zal va yorqin ifodasini topgan samimiy hamkorlik ikki xalq o’rtasidagi qadimiy do‘stlik aloqalarining bir ko’rinishi sifatida tobora mustaxkamlanib, hozirgi kunda bu xalqlar ajralmas do‘stligining tarkibiy qismiga aylanib ketdi.

Nizomiy Ganjaviy va Alisher Navoiy timsoli yurtimiz ahlining ulug‘ mutafakkirlarga bo’lgan yuksak ehtiromi, o‘zbek va ozarbayjon xalqlarining azaliy qardoshligi hamda O‘zbekiston va Ozarbayjon davlatlari o’rtasidagi do‘stlik va hamkorlik munosabatlarining boqiy timsolidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Алиев Г. Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока. – М.: Наука, 1985.
2. Алиев Р. Предисловие // Низами. Лейли и Меджнун. – М.: Наука, 1957.

3. Асадуллаев С. “Лейли и Меджнун” в фарсиязычной литературе. – Душанбе, 1981.
4. Афсахзод А. Достони “Лайли ва Мачнун”и Абдурахмони Чомй. – Душанбе: Дониш, 1970.
5. Аҳмедов Т. Алишер Навоийнинг “Лайли ва Мажнун” достони. –Тошкент: Фан, 1970.
6. Бертельс Е.Э. Низами. Творческий путь поэта. – М: Наука, 1956.
7. Бертельс Е.Э. Низами и Физули. – М.: Наука, 1962.
8. Гулшани адаб. Асрҳои IX-XIII . Дар панҷ чилд. – Душанбе: Ирфон, 1975. Ч. 1.
9. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс ул-луғат. Иборат аз се чилд. – Душанбе: Адиб, 1988. Ч.2.
10. Нарзуллаева С. Тема “Лейли и Меджнун” в истории литературы народов Советского Востока. АДД. – Баку, 1980.
11. Низомии Ганҷавӣ. Лайлӣ ва Мажнун. Куллиёт. Чилди дуввум. – Душанбе: Ирфон, 1982.
12. Рустамов А. Навоийнинг бадиий маҳорати. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1979. – Б.123.
13. Atabayeva G.F. The sign content of “Ffu” novel // Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, USA. 2022. – P.139-142. (Impact Factor - 8.0).
14. Atabayeva.G.F. “Humanizm in the novel of A. Yakubov” актуальные проблемы тюркологии: россия и тюрко-мусульманский 2021 МИР
15. Pardaeva Nigora BILINGUALPOET – ANBAR OTIN. Актуальное в филологии. № 3 2021/6/11
16. Omanova M.A. Updating views on literary heroes and glory in the novels of the period of independence //Novateur publications JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. Volume 6, ISSUE 10, Oct. 2020 - P 415-419. (Impact Factor – 7.223).
17. Omanova M.A., Якубов И.А. The place of traditional motives and symbols in the plot and composition of national novels // Journal of critical reviews. Malaysiya. 2020. - P. 2903-2910.
18. Abdujamilovna, K. D. (2021). Attitude to uzbek folklore in the research of karl reichl. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 500-503.
19. Dilafruz, K. (2022). Issues Of Uzbek Folklore And Its Research In Germany. *Journal of Positive School Psychology*, 6(9), 4395-4398.

20. M.N.Kadirova. The Need For Improving The Methodology Of Teaching Folklore. International Scientific-Online Conference: Intellectual Education technological Solutions And Innovative Digital Tools. Netherlands.
21. Mashkhura Kadirova. "The Need For Improving The Methodology Of Teaching Folklore In Distance Learning" Lecturer, Department of Uzbek language and literature of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Uzbekistan,
22. Ўразбаева М. Аёл характери ни очишда бадиий нутқнинг ўрни. GOLDEN BRAIN. 2023, 193-199 б.
23. О‘разбаева М. XX asr ozarbayjon adabiyotida Ganjaviy obrazi tasviri. Nizomiy Ganjaviy va xamsachilik an’anasi nomli ilmiy konferensiya materiallari to‘plami. – Toshkent. 2024 -yil.
24. Kahramanov K. Naim Karimov Is a literary scholar, Scholar and critic. Rivista Italiana di Filosofia Analitica Junior. 2023, Vol 14. ISSN: 2037-4445.
25. Makhbuba Urazbayeva, Burkhanova Feruza, Pardayeva Nigora, Atabayeva Go`zal, Qodirova Mashhura. Issues of Distribution of Bear Image in Uzbek Novels. Journal of Advanced Zoology. 2023. 2184-2192 p.
26. Achilov, N. K. (2022). The image of a historical person and its epical interpretation. *Open Access Repository*, 8(05), 126-132.
27. Achilov, N. (2022). EPIC KNOWLEDGE DECLINE AND FACTORS OF THE EMERGENCE OF FAKE EPOS. *Journal of Integrated Education and Research*, 1(2), 192-202.